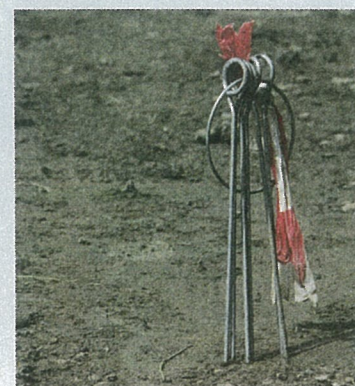

Sportlaan 125 (Sacramentskerk)

Gemeente Den Haag

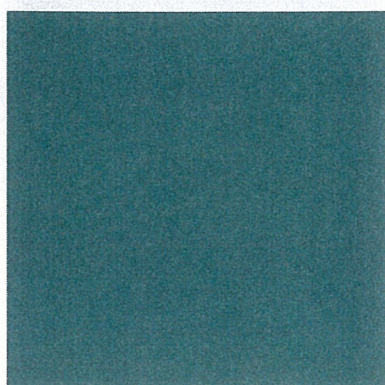
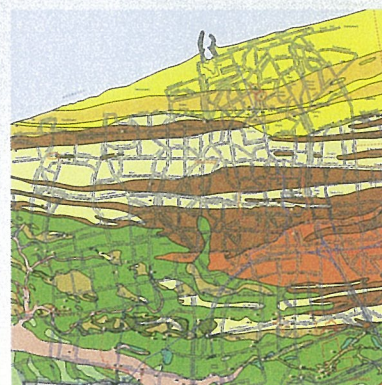
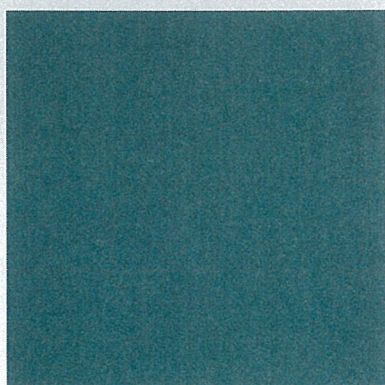
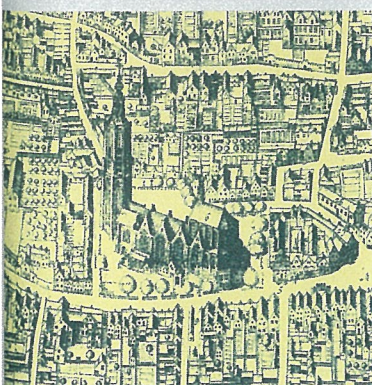
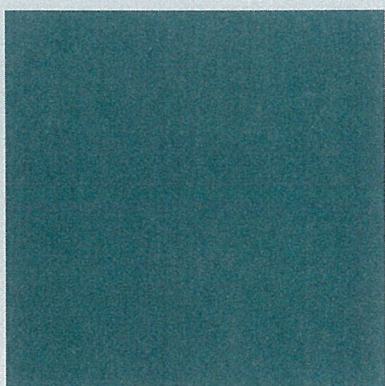
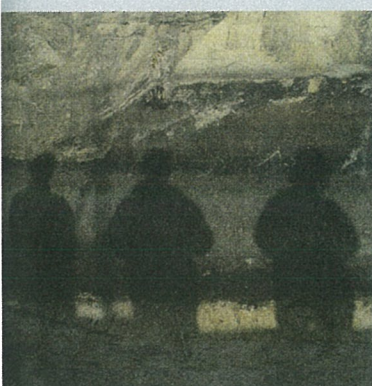
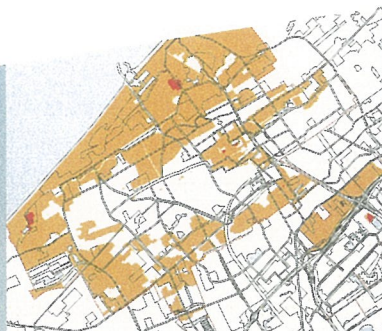
*Bureauonderzoek archeologische waarden
en inventariserend veldonderzoek-boringen*

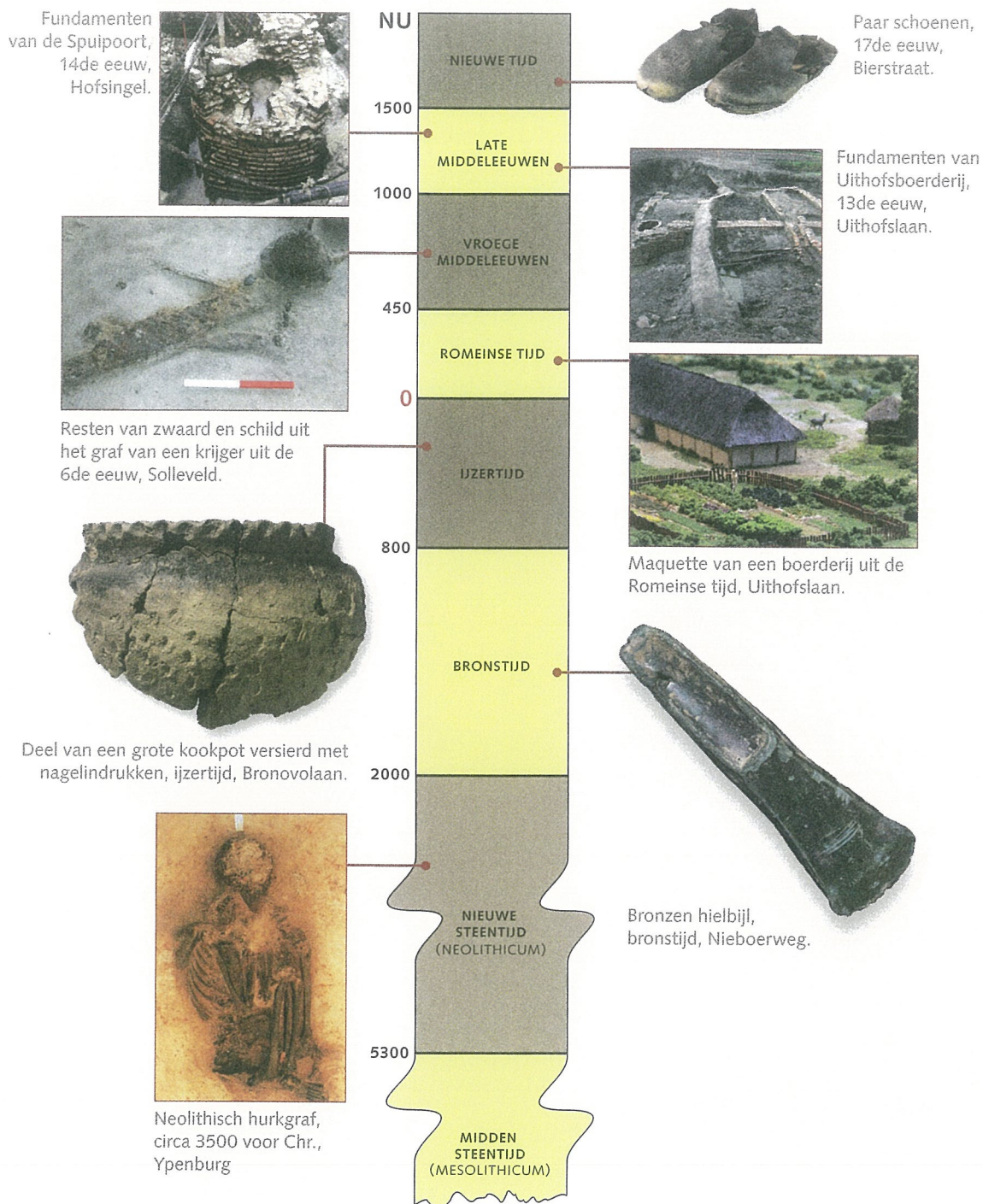

Afdeling Archeologie

Dienst Stadsbeheer

HAR 1119

Colofon

Onderzoek: Sportlaan 125 (Sacramentskerk) Gemeente Den Haag.
Bureauonderzoek archeologische waarden en inventariserend veldonderzoek-boringen

Auteur: M. Benjamins & E.C. Rieffe

Uitgave: Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer
Gemeente Den Haag

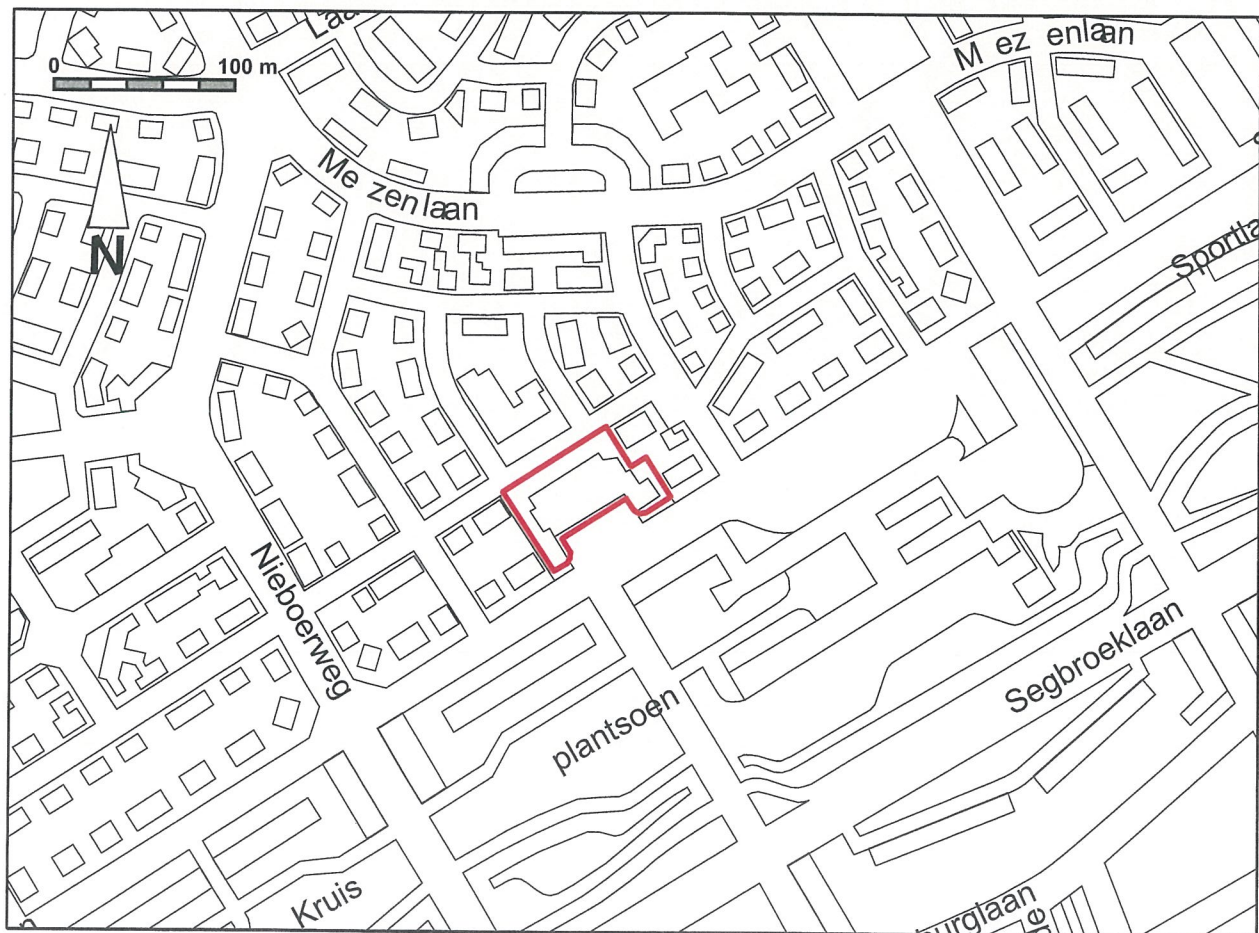
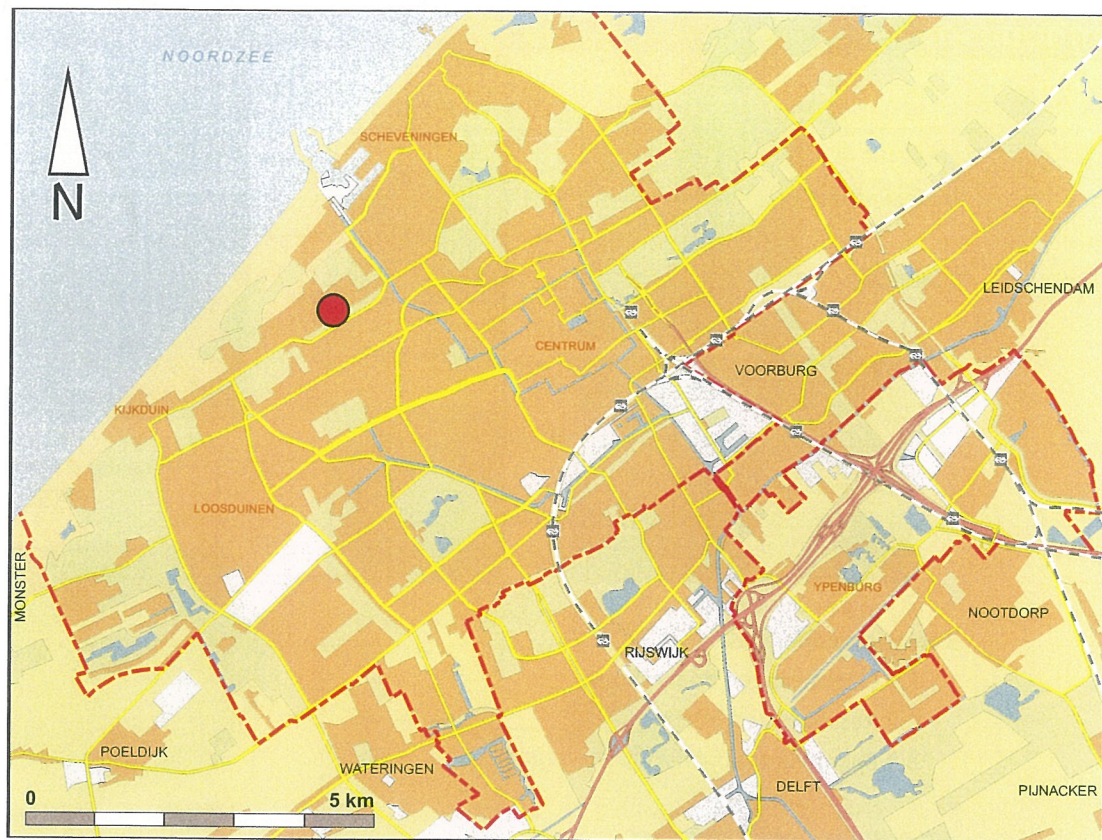
Haagse Archeologische Rapportage nummer 1119

Den Haag, 2011

ISBN: 978-94-6067-93-0

Inhoudsopgave

Samenvatting en administratieve gegevens	5
1 Inleiding	6
2 Bureauonderzoek	7
2.1 Geologie	7
2.2 Archeologie en vroege geschiedenis	10
2.3 Recente gebruiksgeschiedenis	12
2.4 De huidige en toekomstige situatie	12
2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting	13
3 Het booronderzoek	13
3.1 Doelstellingen en methode	13
3.2 Resultaten en interpretatie	15
3.3 Beantwoording onderzoeksvragen	16
4 Conclusie en selectieadvies	16
Literatuur	18
Historische kaarten	18
Verantwoording afbeeldingen	18
Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling	19
Bijlage 2: Boorgegevens	21

Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag.

Samenvatting en administratieve gegevens

Administratieve gegevens	
Projectcode	SPL11b
Gemeente	Den Haag
Toponiem	Sportlaan 125 (Sacramentskerk)
OM-nummer	47626
Kaartblad	30D
Coördinaten	77.925 / 455.395; 77.860 / 455.350; 77.835 / 455.350; 77.890 / 455.430
Kadastrale aanduiding	GVH31AO 443
Oppervlakte plangebied	circa 3250 m ²
NAP-hoogte maaiveld	circa 3,80 m + NAP
Grondwaterpeil	circa 1,20 m + NAP
Opdrachtgever	Kavel Vastgoed
Uitvoerder	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag	College van B&W, Gemeente Den Haag
Datum veldwerk	21 juli 2011
Datum rapportage	Augustus 2011
Autorisatie	E. Bulten, Afdeling Archeologie
Beheer en plaats documentatie/vondsten	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag

Kavel Vastgoed heeft het voornemen ter plaatse van de Sacramentskerk aan de Sportlaan een appartementencomplex te ontwikkelen. Hiertoe zal het bestaande kerkgebouw worden gesloopt. Uit het bureauonderzoek bleek dat het onderzoeksgebied vanwege de ligging in het strandwallenlandschap een archeologische verwachting kent voor nederzettingen uit de ijzertijd en Romeinse tijd en in mindere mate voor de middeleeuwen. Bij de bouw van de kerk is om de funderingen aan te leggen waarschijnlijk het hele terrein tot onder NAP afgegraven. Dit betekent dat hier waarschijnlijk geen archeologische waarden meer aanwezig zijn.

Om te controleren of deze afgraving inderdaad heeft plaatsgevonden is een booronderzoek uitgevoerd. Hieruit bleek dat de bodemopbouw echter alleen dicht bij de poeren van de kerk tot aanzienlijke diepte verstoord was geraakt. Er werd een bodem aangetroffen zonder archeologische indicatoren. De homogeniteit van de bodem duidt vermoedelijk wel op een langdurig agrarisch gebruik. Vanwege het ontbreken van behoudenswaardige archeologie in de vorm van nederzettingssporen, wordt geadviseerd het plangebied vrij te geven ten behoeve van de sloop- en bouwwerkzaamheden.

1 Inleiding

Kavel Vastgoed heeft het voornemen ter plaatse van de Sacramentskerk aan de Sportlaan een appartementencomplex te ontwikkelen (afb. 1). Het plangebied ligt in een zone met archeologische verwachting op de Archeologische waarden- en verwachtingenkaart.¹ Dit betekent dat zich rond en onder het kerkgebouw sporen van menselijke activiteiten uit het verleden kunnen bevinden. Het oppervlak van de te slopen kerk en het nieuw te bouwen appartementencomplex is groter dan de vrijstellingsgrens van 50 m² die de gemeente Den Haag in dit soort gebieden hanteert. Daarom is het verplicht om ten behoeve van een vergunningaanvraag inzicht te kunnen bieden in de archeologische waarde van het plangebied (zie ook paragraaf Juridische achtergrond). Voorafgaand aan bodemverstorende werkzaamheden moet een archeologisch vooronderzoek worden uitgevoerd om te bepalen in hoeverre daadwerkelijk archeologische resten aanwezig zijn, wat de waarde daarvan is en in hoeverre deze bedreigd worden door de voorgenomen werkzaamheden.

Kavel Vastgoed heeft opdracht gegeven aan de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag voor het uitvoeren van een combinatie van een Bureauonderzoek (BO) en een Inventariserend Veldonderzoek-boringen (IVO-b). Dit is een efficiënte werkwijze om een overzicht te krijgen van mogelijke archeologische waarden en de kwaliteit ervan. Bovendien wordt tijdig bekend welke consequenties de eventuele aanwezigheid van archeologie kan hebben.

Voor het onderzoek zijn geraadpleegd:

- ARCHIS²
- Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk
- Loket inzage bouwtekeningen
- Haags Gemeentearchief
- Bodeminformatiepunt
- Archief afdeling Archeologie, dienst Stadsbeheer, gemeente Den Haag.

Juridische achtergrond

De gemeente Den Haag heeft de taak om bij de vaststelling van bestemmingsplannen rekening te houden met aanwezige en te verwachten archeologische waarden (Monumentenwet, artikel 38a). Voor het gehele grondgebied van Den Haag heeft de afdeling Archeologie daartoe een Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart (AWVK)³ opgesteld. Hierop staat aangegeven waar archeologie wel en niet aan de orde is. De zones waar archeologie aanwezig is of wordt verwacht, zijn overgenomen in het paraplubestemmingsplan Archeologie (en een aantal eerder vastgestelde individuele bestemmingsplannen) als dubbelbestemming Waarde - Archeologie (1 of 2). Bij deze dubbelbestemming geldt een vrijstellingsregime. In gebieden met een Waarde - Archeologie 2 geldt de vrijstelling van bodemingrepen tot 50 m² of ondieper dan 50 cm – mv, In gebieden met een Waarde - Archeologie 1 geldt er geen oppervlakte vrijstelling.

In dit plangebied is het paraplubestemmingsplan Archeologie van kracht en geldt een dubbelbestemming Waarde - Archeologie 2. Aan de dubbelbestemming zijn bouwregels en een aanlegvergunningstelsel gekoppeld. In het kader van de vergunningsprocedure maakt het bevoegd gezag de afweging of er voorwaarden moeten worden verbonden aan de vergunning. Om deze afweging

1 Alkemade 2011.

2 ARCHIS is het landelijke archeologisch registratiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

3 Alkemade 2011.

mogelijk te maken moet bij de vergunningaanvraag een rapport worden overlegd “waarin de archeologische waarde van het plangebied in voldoende mate is vastgesteld” (Monumentenwet Art. 39 en 41). De AWWK biedt in dit opzicht slechts een eerste indicatie en moet altijd op niveau van het project aangescherpt worden. Daarbij wordt de archeologische waarde van het plangebied nader in beeld gebracht en wordt vastgesteld in hoeverre de werkzaamheden waarvoor de vergunning wordt aangevraagd eventuele archeologische resten bedreigen. Dit vooronderzoek is in meerdere fasen opgedeeld en kan na elke fase beëindigd worden als voldoende duidelijk is of er archeologische waarden dreigen te worden verstoord. Dit rapport is de verslaglegging van de fase bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek-boringen.

Het rapport is als volgt ingedeeld:

Na het inleidende hoofdstuk 1, volgt in hoofdstuk 2 de presentatie van de gegevens die bij het bureauonderzoek zijn achterhaald en gebruikt voor het opstellen van de gespecificeerde archeologische verwachting, die wordt gepresenteerd in paragraaf 2.5. Achtereenvolgens komen aan bod de geologie, bekende archeologische gegevens, recente gebruiksgeschiedenis en de huidige en toekomstige situatie. In hoofdstuk 3 wordt het booronderzoek beschreven. In paragraaf 3.1 de vraagstelling en aanpak, in 3.2 de resultaten en interpretatie van de gegevens. In paragraaf 3.3 volgt de beantwoording van de onderzoeksvragen. Het rapport sluit af met conclusies en een selectieadvies. In bijlage 1 is een tabel met een overzicht van archeologische perioden opgenomen, in bijlage 2 een tabel met de boorgegevens.

2 Bureauonderzoek

2.1 Geologie

Algemeen

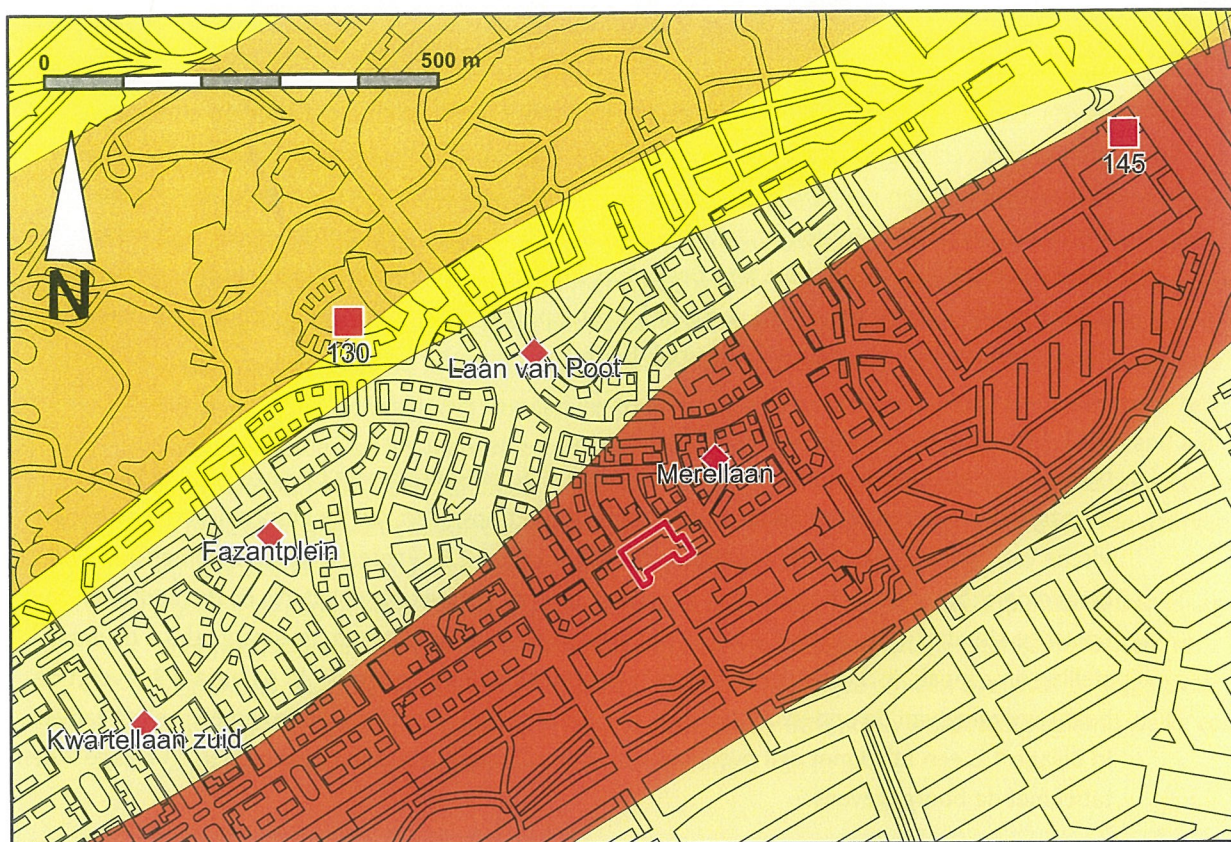
In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen wordt het landschap beheerst door het duingebied met strandwallen en strandvlaktes, terwijl het zuiden van de regio deel uitmaakt van het zuidwestelijke zeekelegebied.⁴ Een kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen.

Rond 4000 v. Chr. bereikte de zee in dit gebied haar grootste uitbreiding. De kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het huidige Wateringse Veld. Als een strandwal hoog genoeg was geworden, kwam duinvorming op gang, de zogenaamde Oude Duinen of Laag van Voorburg.⁵

In een periode van ongeveer 2000 jaar verlegde de kustlijn zich door de vorming van nieuwe strandwallen de kustlijn naar het westen toe. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager

⁴ Berendsen 2005.

⁵ In bijlage 1 bevindt zich een tabel waar de archeologische perioden zijn gekoppeld aan de in de tekst genoemde geologische laagpakketten.

Plangebied

Vindplaatsen conform Vos e.a. 2007.

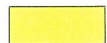

Overige vindplaatsen vermeld in tekst

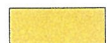
Geologie

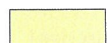
Hollandveen op Laag van Voorburg

Laag van Den Haag > 2 m op Laag van Voorburg en oudere afzettingen

Laag van Den Haag > 2 m op Hollandveen en oudere afzettingen

Laag van Voorburg, eventueel afgedekt met een dunne laag jonger zand

Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met plangebied en vindplaatsen.

gelegen strandvlaktes direct ten zuiden van de strandwal van Den Haag, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer).

Omstreeks 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering, waardoor grote moerassen ontstonden. In deze moerassen werd veen gevormd; het zogenaamde Hollandveen. In de loop van het eerste millennium v. Chr. was uiteindelijk het hele gebied bedekt met veen, afgezien van de hoogste delen van de strandwallen. Plaatselijk was dit pakket zelfs enkele meters dik.

Rond 500 v. Chr. vond een enorme inbraak van de zee plaats waardoor een getijdengebied ontstond in de zuidelijke regio. De grootste getijdengeul kennen we als 'de Gantel' en erodeerde het uitgestrekte veenpakket. Vanuit de Gantel werden bovendien kleiige sedimenten afgezet die nog

steeds het zuidwestelijke deel van Den Haag domineren (Gantellaag). Vanaf het begin van de jaartelling kwam er een einde aan de invloed van de Gantel en stopte de sedimentatie.

In het eerste millennium vonden geen grote ontwikkelingen plaats; de afwatering van de Gantel verslechterde, waardoor er ten zuidwesten van Den Haag opnieuw veenvorming op gang kwam. In de late middeleeuwen werd het kustgebied geteisterd door grote stormvloed, waarvan de Sint Elizabethsvloed uit 1421 de bekendste is. Voor Den Haag waren de gevolgen tweeledig. Allereerst werd de Gantel opnieuw opengemaakt en werden er vooral in het Westland nieuwe sedimenten afgezet (Laag van Poeldijk). Ten tweede werd door de hernieuwde activiteit van de zee een groot deel van de meest westelijke strandwal weggeslagen. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het verder transporteerde. Het gevolg was dat de kustlijn in zuidoostelijke richting verschoof, en het oude landschap door verstuiwingen met een dikpakket zand overdekt raakte. Dit proces vond plaats over een periode van meerdere eeuwen. De reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.⁶

Plangebied

Het plangebied ligt volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk in een smalle strandvlakte tussen twee strandwallen (afb. 2).⁷ Circa 100 m naar het westen en 250 m naar het oosten bevinden zich de strandwallen. De bodemopbouw bestaat van onder naar boven uit de Laag van Rijswijk, de Laag van Voorburg en een afdekking met Hollandveen.

In de omgeving van het plangebied is de laatste jaren veel archeologisch onderzoek uitgevoerd. Aanleiding hiervoor is de recente vernieuwing van het rioleringsstelsel,⁸ waarbij ook een aantal infiltratiebekkens is aangelegd.⁹ Bij de vernieuwing van het rioleringsstelsel is geconstateerd dat in vrijwel de gehele Vogelwijk op de Laag van Voorburg een bodem aanwezig is. Op basis van het onderzoek van de genoemde infiltratiebekkens is deze bodem te dateren in de ijzertijd. De langgerekte veenband, waarop ook het plangebied zou liggen, is bij dit onderzoek anders van karakter gebleken. Het veen dat op grond van de geologische kaart in het plangebied aanwezig zou zijn, is niet aangetroffen. Geconcludeerd is dat het veen niet als een band (een vlakte) in de ondergrond aanwezig is, maar meer versnipperd.¹⁰ Hier is vermoedelijk sprake van lokale venntjes.

Bij de begeleiding van de aanleg van het rioleringsstelsel rond de Sportlaan en de Sijzenlaan is vastgesteld dat hier juist een duinrug in de ondergrond aanwezig is te midden van een met veen opgevulde laagte. De hoogste punten van deze rug staken ongeveer 2 meter boven de omgeving uit. Op de flanken van deze duinrug werden twee archeologische vondsten gedaan op een afstand van ongeveer 150 m (zie ook paragraaf 2.2). Boringen 2 en 3 van dat onderzoek zijn aan de rand van het huidige plangebied gezet. Boring 2 leverde een duidelijke bodem op in de top van de Laag van Voorburg, op een diepte tussen 2,00 m + NAP en 1,85 m + NAP. Bij boring 3 was deze iets minder duidelijk en iets hoger gelegen rond de 2,30 m + NAP. Op de Laag van Voorburg bevond zich nog een deklaag van de Laag van Den Haag dat in dit gedeelte van de stad een geringe dikte heeft van minder dan 2 meter. Bij hetzelfde onderzoek, ter hoogte van de kruising Laan van Poot – Nieboerweg, is een (licht)grijze bodem herkend in de top van de Laag van Voorburg met daarin houtskool.

6 Van Veen en Waasdorp 2000; Vos e.a. 2007.

7 Vos e.a. 2007.

8 Rieffe 2009; Boonstra en Rieffe 2010.

9 Baardwijk en Rieffe 2008; Stokkel 2010a en 2010b.

10 Rieffe 2001; Bulten 2004; Rieffe e.a. 2006.

2.2 Archeologie en vroege geschiedenis

De archeologie van het strandwallengebied is belangrijk. Volgens de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie is er namelijk een kennislacune voor dit gebied. Met name overgangsgebieden van strandwal naar strandvlakte zijn bijzonder waardevolle onderzoeksterreinen, zowel vanwege de relatief gave toestand (afdekking met veen) als vanwege de goede conservering van organisch materiaal. Een goede conservering geldt ook voor die delen van het onderzoeksgebied die binnen het overstuivingsgebied van de Laag van Den Haag liggen. Hier zijn eventuele vindplaatsen bedekt met een beschermende laag stuifzand.

Omdat het plangebied in dit strandwallenlandschap ligt, waarschijnlijk op een strandwal afgedekt door de Laag van Den Haag, is het een kansrijk gebied voor onderzoek naar vroege bewoning in het Nederlandse kustgebied.

Zoals aangegeven in paragraaf 2.1 is er veel verkennend onderzoek uitgevoerd in de omgeving van het plangebied. In een aantal gevallen heeft dit geleid tot verder onderzoek. Alleen de archeologische vondsten die bij de begeleiding van de aanleg van de riolering in de Merellaan zijn gedaan hebben niet geleid tot nader onderzoek, omdat een eventuele vindplaats hier niet werd bedreigd. De vondsten betreffen een niet nader te determineren fragment aardewerk en een benen priem, die gezien de geologische context in de Romeinse tijd of late ijzertijd gedateerd zouden moeten worden. Tevens was, ter hoogte van de kruising Laan van Poot – Nieboerweg, een (licht)grijze bodem aanwezig met daarin houtskool, maar zonder sporen of vondsten. Mogelijk is deze bodem een voortzetting van de vindplaats aan de Dr. van Welylaan (Juliana Kinderziekenhuis).¹¹

Bij de infiltratiebekkens aan de Kwartellaan,¹² het Fazantplein¹³ en het Mezenplein,¹⁴ maar ook bij de sloop van het voormalige Juliana Kinderziekenhuis aan de Dr. van Welylaan¹⁵ hebben wel archeologische opgravingen plaatsgevonden. Met uitzondering van het Mezenplein leidden alle opgravingen tot de documentatie van vindplaatsen uit de ijzertijd en Romeinse tijd, met sporen van landbewerking en nederzettingssporen. Bij het Mezenplein is alleen een bodem met archeologische indicatoren waargenomen, hetgeen uiteindelijk een 18de/19de eeuwse teellaag bleek te zijn, en niet archeologisch relevant. De omvang van de onderzoeken was echter beperkt, met uitzondering van de opgraving aan de Dr. Van Welylaan, waardoor er nog veel vragen over de vroegere bewoning van het gebied onbeantwoord blijven.

De sporen aan de Kwartellaan en het Fazantplein lagen direct onder de bodem in de top van de Laag van Voorburg en dateren uit de vroege ijzertijd. Aan de Kwartellaan ging het om sporen van landbewerking, aan het Fazantplein om nederzettingssporen. De vindplaats aan het Fazantplein lag op een afstand van bijna 500 m en kende drie niveaus die duiden op drie fasen van landgebruik. Het onderste bestond uit een brede greppel, daarboven een aantal nederzettingssporen en daarop een akker, die zo intensief is gebruikt dat er een cultuurdek (laag) is ontstaan. De bovenste twee niveaus dateren uit de vroege of middenijzertijd, de brede greppel kon niet gedateerd worden. De omvang van de nederzetting kon niet vastgesteld worden tijdens het onderzoek. Verwacht wordt wel dat de vindplaats zich over een ruim gebied uitstrekt.

11 Rieffe 2009.

12 Stokkel 2010b.

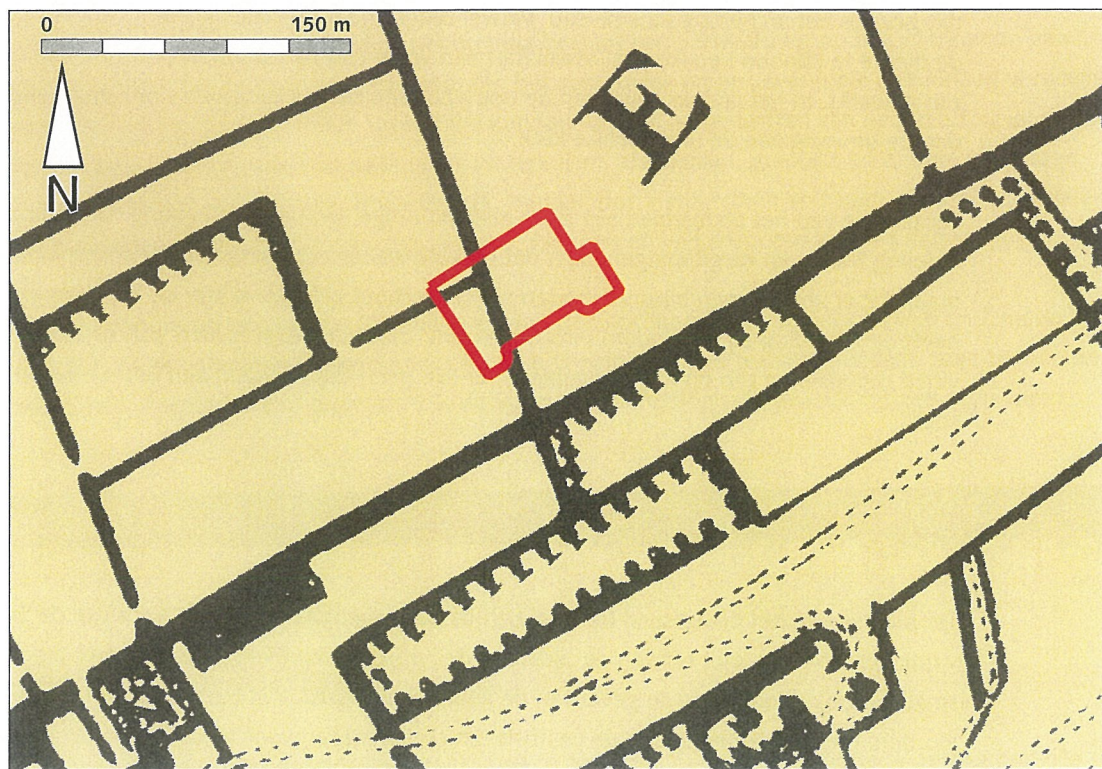
13 Stokkel 2010a.

14 Baardewijk en Rieffe 2008.

15 Waasdorp en Romijn-Wijzenbeek 2010.

Aan de Dr. van Welylaan is een vindplaats uit de late ijzertijd en Romeinse tijd onderzocht. Boven dat niveau waren nog enkele bodems aanwezig met vondstmateriaal uit de vroege middeleeuwen. Uit de late ijzertijd en Romeinse tijd stammen een zone met greppels die als landbouw- en veeteeltareaal wordt aangeduid en een zone met een grote hoeveelheid sporen die deel uitmaakten van het nederzettingsterrein. Uit de volle middeleeuwen stammen enkele greppels die eveneens duiden op gebruik van het gebied als landbouwgebied in die periode. Bij deze opgraving is gebleken dat de zandpakketten van de Laag van Den Haag in dit gebied na deze gebruiksfase, dat wil zeggen ongeveer vanaf de 14de eeuw, zijn afgezet.

Het plangebied maakte in de late middeleeuwen deel uit van Segbroek, een duinvallei tussen de zeeduinen en de binnenduinen. Deze naam komt al in 1280 voor. De betekenis van 'Seg' verwijst vermoedelijk naar zegge (een plantensoort die voorkomt in natte gebieden), en broek staat voor moerassig land. Naar dit Segbroek, een drassig gebied dus met moerassen en duinmeertjes, stroomde al het water dat de omliggende duinen opvingen. Het water werd afgevoerd door de Haagse Beek, die centraal door het gebied liep. Zowel op de kaart van Haagambacht uit 1677 als de kaart van Kruikius uit 1712 ligt het plangebied in een groot perceel midden in de Segbroek (afb. 3). Van bebouwing is in het plangebied of omgeving geen sprake. Op een afstand van ongeveer 500 m ten westen bevond zich de buitenplaats Houtrust, die werd aangelegd in de 17de eeuw. Uit het kaartmateriaal blijkt niet dat het plangebied in de nieuwe tijd voor iets anders dan landbouw is gebruikt. Er kan daarom vanuit gegaan worden dat zich in het plangebied geen behoudenswaardige archeologische sporen uit de nieuwe tijd bevinden.

Afb. 3 Uitsnede uit de kaart van Delfland (Kruikius) uit 1712 met daarop bij benadering het plangebied.

2.3 Recente gebruiksgeschiedenis

De recente gebruiksgeschiedenis van het plangebied wordt beschreven om vast te stellen of het gebruik heeft geleid tot verstoringen van de bodemopbouw, waardoor eventuele archeologische waarden verloren zijn gegaan.

Tot in de 20ste eeuw bleef dit deel van de Vogelwijk onbebouwd. De aanleg van de wijk begon in de jaren twintig en was tien jaar later voltooid. De oorspronkelijke indeling van de wijk is onveranderd gebleven. De tekeningen van de Sacramentskerk dateren uit 1925. Uit de tekeningen ingezien bij het Loket inzage bouwtekeningen blijkt dat de kerk (en de aangebouwde pastorie) gedeeltelijk onderkelderd zijn. De kelders hebben een vloerniveau op ongeveer 2,80 m – peil, waarbij peil gelijk is aan het vloerniveau van de kerk. Dit lag (in 1925) 56 cm boven het maaiveld. Dit betekent dat deze op ongeveer 2,25 m – maaiveld liggen. Daarnaast kent de kerk een vrij zware fundering op staal. De diepte tot waarop de funderingen zijn aangelegd bedraagt 4,56 m – peil. Vanaf het maaiveld is de fundering dus 4 meter (= +/- 0,2 m – NAP) ingegraven. De funderingen hebben voeten van verschillende grootte en zijn onder de kerk uitgevoerd in beton. De toren heeft de breedste fundering, met een voet van 3 meter breedte. De zwaarste funderingen van het gebouw betreft acht poeren die zich aan de randen van de kerkzaal bevinden en een doorsnede hebben van 2,05 m. In het midden van de kerkzaal hebben de funderingsvoeten een doorsnede van 1,35 m. De fundering staat in een grid van 5 bij 6 m. De grond is aangevuld om een kruipruimte te vormen tot een hoogte van 1,36 m – peil wat overeenkomt met 80 cm – maaiveld. Hoe de funderingen zijn aangelegd is niet bekend. Het is aannemelijk dat vrijwel de volledige oppervlakte van de kerk tot op funderingsniveau is afgegraven, aangezien de bodemopbouw hier grotendeels uit zand bestaat.¹⁶ In dat geval is het archeologische niveau vrijwel zeker onder de volledige kerk verloren gegaan. Om de diepte te kunnen bereiken zal ofwel met een vorm van damwanden ofwel met een vertande put zijn gewerkt. In het laatste geval kan de bouwput een behoorlijk grotere omvang hebben gehad dan de omvang van de uiteindelijke kerk.

Ter plaatse van het plangebied zijn geen milieukundige vervuilingen bekend. Uit informatie van de afdeling Milieu en vergunningen blijkt dat de kerk wel een (bovengrondse) olietank heeft gehad, maar dat er verder geen bijzonderheden zijn. De school gelegen achter de kerk aan de Parkietlaan heeft een melding bij het Bodem Informatiepunt, maar ook daar is niets aan de hand dat van invloed zou kunnen zijn op het plangebied.¹⁷ Er zijn geen beperkingen aan het uitvoeren van onderzoek.

2.4 De huidige en toekomstige situatie

Ter plaatse van het plangebied bevindt zich de Sacramentskerk. Aan de kant van de Sijzenlaan bevindt zich een tuin. Het erf aan de zijde van de Sportlaan is volledig verhard met tegels, alleen een smalle strook direct langs de gevel van de kerk is onverhard. Het bestaande gebouw zal gesloopt worden, met uitzondering van de pastorie, en plaats maken voor nieuwbouw. De nieuwbouw beslaat een groter oppervlak dan de bestaande bebouwing. Aan de kant van de Sijzenlaan reikt de bebouwingscontour bijna zes meter buiten de huidige gevel, aan de kant van de Sportlaan bijna

¹⁶ Zand heeft namelijk de neiging af te kalven en laat zich niet in kleine putten tot grote diepte uitgraven.

¹⁷ E-mail-correspondentie met A. Schreur d.d. 15-07-2011.

7 meter. Het appartementengebouw wordt voorzien van een halfverdiepte parkeergarage die tot ongeveer 2,50 m onder maaiveld wordt ingegraven, wat neerkomt op een diepte van ongeveer 1,20 m + NAP. Bij de sloop en nieuwbouw zal de bodem aanzienlijk geroerd worden.

2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting

Archeologisch verkennend onderzoek en enkele opgravingen hebben duidelijk gemaakt dat in de Vogelwijk, waarin het plangebied ligt, een hoge verwachting bestaat op vindplaatsen uit de ijzertijd en Romeinse tijd, en in mindere mate uit de vroege en late middeleeuwen. Op de tot nog toe onderzochte vindplaatsen zijn sporen aangetroffen van landbouw- en veeteeltactiviteiten. Op twee plaatsen zijn ook nederzettingssporen gedocumenteerd.

Het plangebied ligt dicht bij de Merellaan, waar in 2007 archeologisch materiaal is opgeboord bij de begeleiding van de vernieuwing van de riolering in de Vogelwijk. Vlakbij het plangebied zijn bij dezelfde begeleiding boringen uitgevoerd die duidelijk maken dat het plangebied niet in een strandvlakte ligt, maar dat ook hier een duinrug of de Laag van Voorburg in de ondergrond aanwezig is, met in de top daarvan een duidelijk ontwikkelde bodem op een hoogte tussen de 1,85 m + NAP en 2,30 m + NAP.

Bij de bouw van de Sacramentskerk is de bodem tot op grote diepte verstoord. De funderingen reiken blijkens bouwtekeningen tot een diepte van 4 meter (= +/- 0,20 m – NAP) onder maaiveld. Hiervoor zal vrijwel de volledige oppervlakte van de kerk tot dat niveau zijn afgegraven, en waarschijnlijk ook een behoorlijk gebied rond de kerk. In dat geval is de archeologische verwachting onder de kerk nihil. Afhankelijk van de omvang van de bouwput is ook een behoorlijk gebied rond de kerk verstoord.

Buiten de contouren van de huidige bebouwing bestaat een verwachting op het voorkomen van archeologische vindplaats. In dat geval worden het sporenveld en een eventuele cultuurlaag verwacht rond de 1,50 en 2,20 m + NAP. Sporen die kunnen worden aangetroffen zijn nederzettingssgerelateerd en kunnen bestaan uit paalkuilen, waterkuilen, afvalkuilen, greppels en andere structuren. Vondstmateriaal kan bestaan uit aardewerk, metaal, bot, natuursteen en zaden. Ook verschijnselen als grafvelden en off-site sporen, zoals akkers, greppels en wegensporen kunnen aanwezig zijn.

De nieuwbouw zal zich aan de Sijzenlaan en aan de Sportlaan respectievelijk bijna 6 en 7 meter buiten de huidige bebouwing uitstrekken. Om de archeologische verwachting in deze zone te toetsen wordt een inventariserend onderzoek in de vorm van archeologische grondboringen uitgevoerd.

3 Het booronderzoek

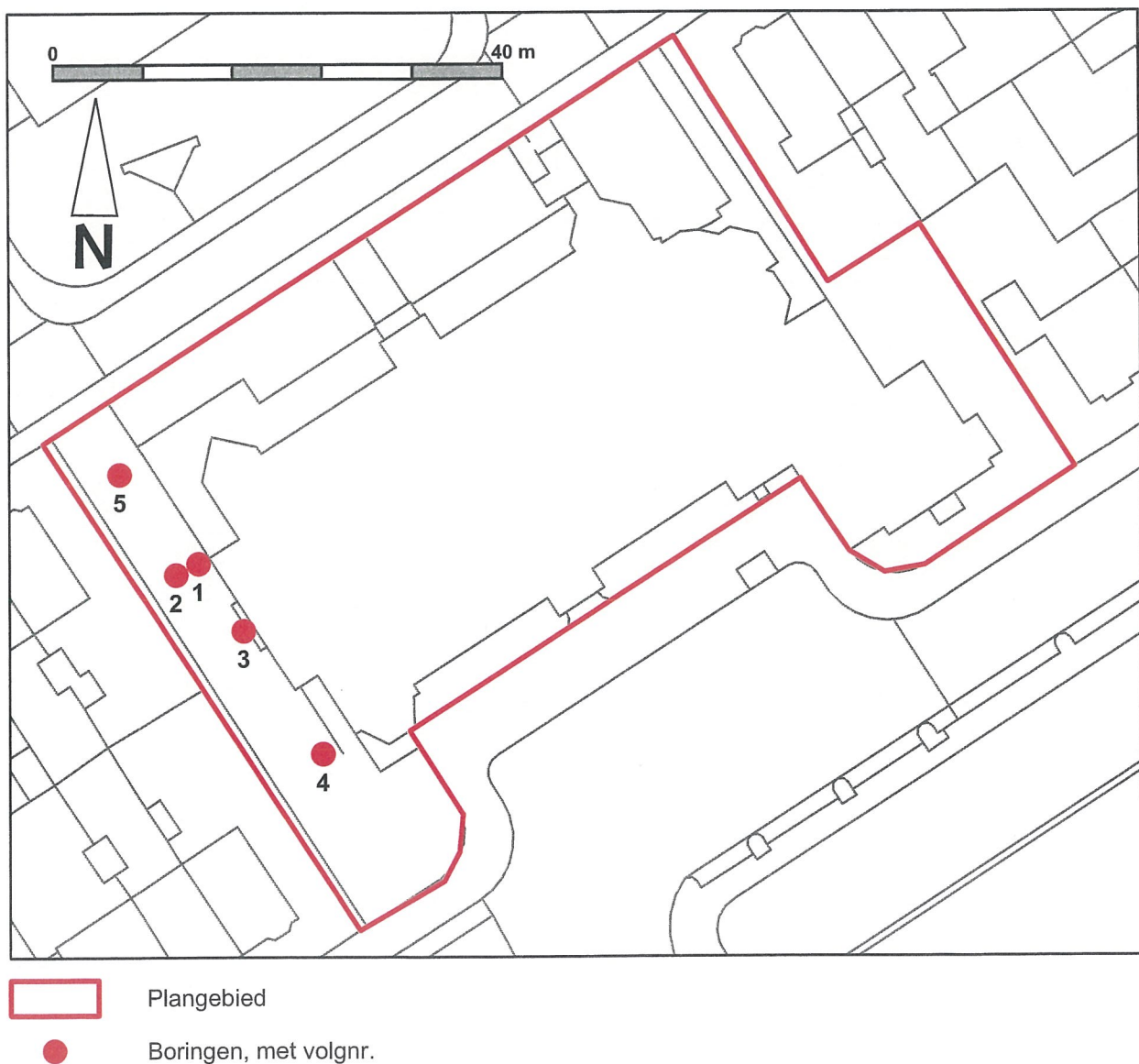
3.1 Doelstellingen en methode

Doel van het uitgevoerde booronderzoek is de in de vorige paragraaf opgestelde gespecificeerde archeologische verwachting te toetsen. Daartoe moet op de volgende onderzoeksvragen uit het Plan van Aanpak een antwoord worden geformuleerd.

1. Hoe goed is de bodemopbouw bewaard gebleven?

2. Hoe ziet de bodemopbouw eruit?
3. Zijn er aanwijzingen voor archeologische vindplaatsen? Zo ja, wat zijn de aard, ouderdom en conservering van deze vindplaatsen?
4. Is er inzicht te krijgen over de aard van de ontgravingen ten behoeve van de aanleg van de fundamente van de huidige bebouwing?
5. In welke mate stemmen de resultaten overeen met de archeologische verwachtingen?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden zijn in een deel van het plangebied vijf boringen uitgevoerd. De boringen zijn aan de hand van terreinkenmerken in het RD-net geplaatst. De hoogteligging is bepaald aan de hand van putdeksels met bekende NAP-waarde in de Sportlaan en de Sijzenlaan. De boringen zijn beschreven conform de Archeologische Sediment Beschrijvingsmethode (ASB). In afb. 4 zijn de locaties van de boringen weergegeven. De beschrijvingen zijn opgenomen in bijlage 2.

Afb. 4 Locatie boorpunten

3.2 Resultaten en interpretatie

De vijf boringen zijn uitgevoerd op het pad tussen de kerk en Sijzenlaan 8 – Sportlaan 129. De nieuwbouwplannen beslaan het gehele kerkgebouw en twee stroken van elk ongeveer 5 m breed direct hier aansluitend, evenwijdig met de Sportlaan en Sijzenlaan. Beide stroken zijn op dit moment met dicht struikgewas begroeid.

In boring 1 is een dikke laag geroerde grond gevonden. In boringen 2 en 3 is de laag duidelijk geroerde grond aanzienlijk minder dik (ongeveer 1 m). Dit kan erop wijzen dat bij de aanleg van de poerenfundering geen grootschalige ontgraving heeft plaatsgevonden maar er voor elke poer een aparte ontgraving is gedaan. In dat geval kan er onder de kerk nog sprake zijn van een intacte bodemopbouw tussen de poeren.

Het booronderzoek wijst verder uit dat er in het plangebied twee laagopeenvolgingen voorkomen. In de boringen 2 en 3 bestaat de bodem van onder naar boven uit:

- Schelphoudend strandzand (Laag van Rijswijk);
- Sterk gecompacteerd veen waarbij vooral de top van het veen ook zeer amorf is (Hollandveen Laagpakket);
- Humeus, kalkloos duinzand (bodem in secundair verstoven Laag van Voorburg);
- Kalkhoudend zand. Het is niet zeker of deze laag een natuurlijke oorsprong heeft;
- Duidelijk geroerde grond met brokken baksteenpuin.

In de boringen 4 en 5 bestaat de bodemopbouw van onder naar boven uit:

- Kalkloos duinzand met bovenin deze laag een dikke homogene laag humeus zand (Laag van Voorburg);
- Kalkhoudend zand. Net als in de boringen 2 en 3 is het niet zeker dat deze laag een natuurlijke oorsprong heeft;
- Geroerde grond met baksteenpuin.

Het kalkhoudende zand op de humeuze bodem is van oorsprong duinzand. De wat “vuile” kleur van het zand doet echter vermoeden dat het zand is aangevoerd kort voor de aanleg van de Vogelwijk, met als doel het egaliseren van het toen nog aanwezige reliëf. Het is ook mogelijk dat een deel van deze laag inderdaad natuurlijk van oorsprong is en het bovenste deel van antropogene oorsprong is.

In de boringen zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen in de vorm van houtskoolbrokjes, fragmenten aardewerk en dergelijke. Wel is in de boringen 4 en 5 een dikke humeuze bodem aangetroffen in de top van de Laag van Voorburg. Gezien de dikte van deze laag en de hoge mate van homogeniteit wordt er van uitgegaan dat deze laag voor een belangrijk deel is ontstaan door menselijk handelen, dat wil zeggen door langdurig agrarisch gebruik.

De top van de Laag van Voorburg heeft van de ijzertijd tot in de middeleeuwen aan het maaiveld gelegen. Pas met de opbouw van de Laag van Den Haag (Jong Duin) in de late middeleeuwen en vroege nieuwe tijd wordt deze laag afgedekt met duinzand.

3.3 Beantwoording onderzoeksvragen

1. In de boringen die zeer dicht tegen de bebouwing gezet zijn (1-3), is de bodem tot een diepte van ongeveer 2,5 m onder maaiveld geroerd. Waar geen poeren staan, vertoont het bodemprofiel een verstoring tot maximaal hooguit 1 meter. Dit kan erop duiden dat er per poer is ontgraven.
2. In het plangebied komen twee bodemprofielen voor.
Dicht tegen de Sportlaan en de Sijzenlaan bestaat de bodem uit kalkloos duinzand (Laag van Voorburg), met in de top bodemvorming. Op deze bodem ligt schelphoudend (schoon) duinzand (Laag van Den Haag).
Midden in het plangebied ligt op kalkhoudend zand (strandvlakte zand, Laag van Rijswijk) een pakket veen (Hollandveen Laagpakket). Op dit veen ligt weer schelphoudend duinzand.
3. In de boringen 4 en 5 is op het kalkloze duinzand een dikke en homogene, humeuze bodem aangetroffen. Ook op het veen ligt een goed ontwikkelde humeuze en homogene bodem. Nergens in die bodem zijn aanwijzingen voor een archeologische vindplaats gevonden. Deze bodem is over een lange tijdsperiode ontstaan. Voor zover het booronderzoek daar inzicht in kon verschaffen, is deze bodem de eerste en enige bodem op de Laag van Voorburg. Dat betekent dat deze bodem gedurende een periode van minimaal 2000 jaar aan het maaiveld lag en werd opgebouwd. Uit de omgeving van het plangebied zijn vindplaatsen bekend vanaf de ijzertijd tot in de middeleeuwen. De homogeniteit van het pakket wordt toegeschreven aan agrarisch gebruik, mogelijk vanuit één van de al bekende vindplaatsen in de omgeving.
4. In de boringen dicht tegen de bebouwing aan is ter hoogte van de funderingspoeren een dikke laag vergraven grond aangetroffen. Op slechts enkele meters afstand is de laag geroerde grond nog slechts ongeveer 1 m dik. Dat geldt ook voor locaties dicht tegen het gebouw aan, maar op enige afstand van de poeren. Mogelijk is voor het ingraven of aanleggen van de poeren minder grond weggegraven dan verondersteld. In dat geval kan de bodemopbouw onder de kerk tussen de poeren nog intact zijn.
5. De geologische bodemopbouw wijkt af van de verwachting zoals die in het bureauonderzoek werd geformuleerd op basis van de geologische kaart. Midden door het plangebied loopt een veenband van ongeveer 20 m breed. Aan de zuidkant van het plangebied ontstaat op die manier een zandtong van ongeveer 40 m breed, die tot ruim buiten het plangebied doorloopt. Aangenomen wordt dat het plangebied in de prehistorie daardoor niet geschikt was als woonplaats, en dat de kans op een goed ontwikkeld nederzettingsniveau hier dus klein is. Wel kunnen zich in een dergelijk gebied off-site verschijnselen bevinden of een grafveld.¹⁸
De dikke, humeuze en homogene bodem op het kalkloze duinzand wijst er op dat het gebied in elk geval gedurende lange tijd in cultuur werd gebracht.

4 Conclusie en selectieadvies

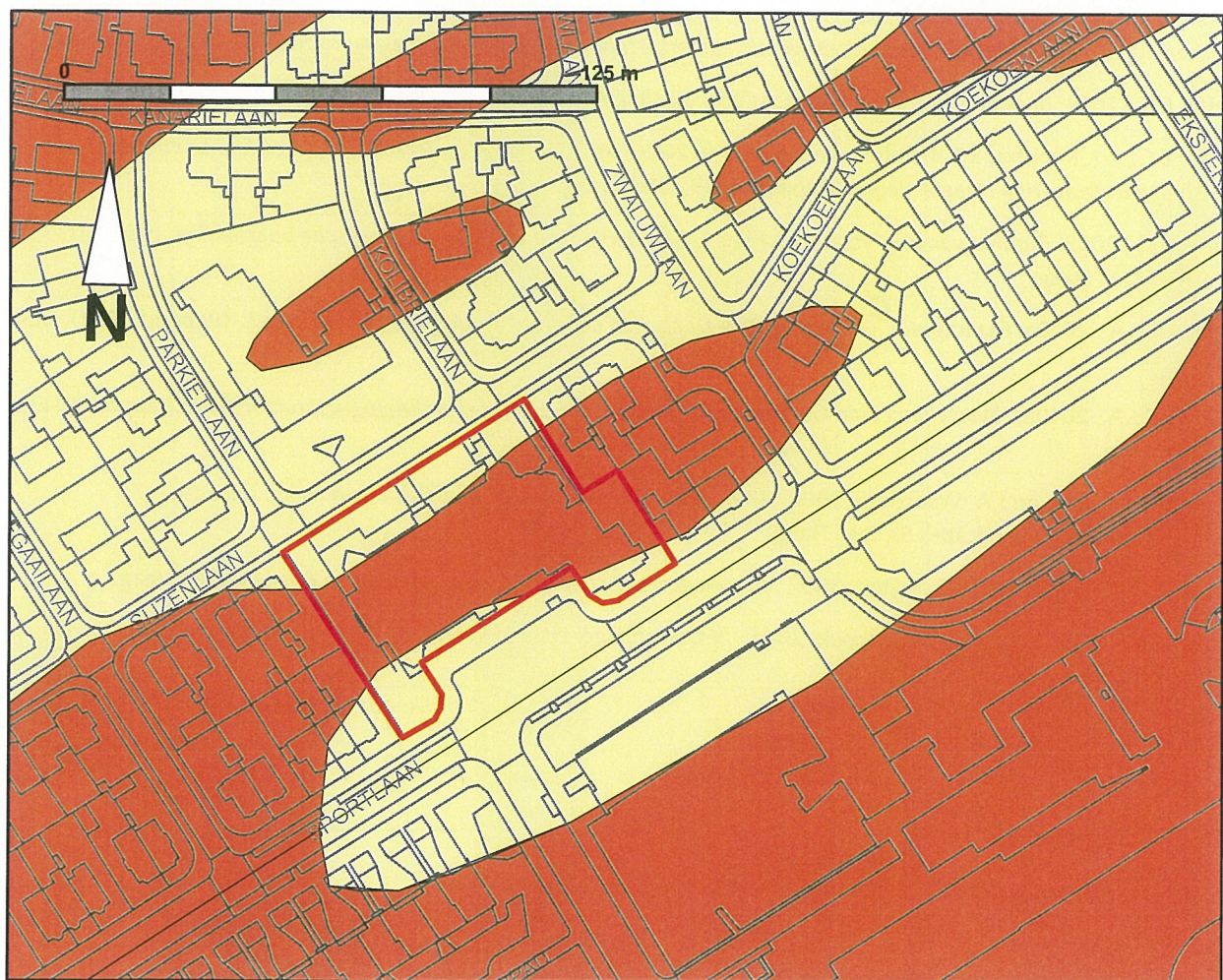
Uit het bureauonderzoek bleek dat, op basis van de geologie binnen het plangebied en vindplaatsen uit de omgeving, een verwachting bestond op sporen van een nederzetting uit de prehistorie of Romeinse tijd op een diepte tussen 1,5 m en 2,2 m + NAP. Bij het booronderzoek werd op deze diepte een homogene, humeuze bodem zonder archeologische indicatoren aangetroffen. De homo-

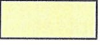
¹⁸ Vergelijk de ligging van het grafveld aan de Oude Waalsdorperweg in Bulten 2007.

geniteit van de bodem wijst op langdurig gebruik voor agrarische activiteiten – wellicht in relatie tot vindplaatsen in de omgeving.

Het booronderzoek heeft een detaillering van de geologie van het plangebied opgeleverd. Anders dan op de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk blijkt er in het plangebied sprake te zijn van een brede veenstrook en een zandtong. Op verschillende plaatsen is de bodemopbouw tot aanzienlijke diepte verstoord, maar het is niet uitgesloten dat tussen de poeren onder het huidige kerkgebouw nog sprake is van een intacte bodemopbouw.

Op basis van bovenstaande wordt geadviseerd geen verder archeologisch onderzoek uit te voeren en dus aan de sloop- en bouwwerkzaamheden in het plangebied verder geen nadere eisen te verbinden vanuit de archeologische monumentenzorg.

- Plangebied
- Hollandveen op Laag van Voorburg
- Laag van Voorburg

Afb. 5 Aangepaste geologie.

Literatuur

- Alkemade, M.M.M., 2011, *Toelichting op de Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart Den Haag (AWVK)*. (Haagse Archeologische Rapportage 1106). Den Haag.
- Baardewijk, D. van, en E.C. Rieffe, 2008, *Vogelwijk Fase 1, Mezenplein en Nachtegaalplein, Gemeente Den Haag. Inventariserend veldonderzoek boringen en proefsleuf*. (Rapport 0830). Den Haag.
- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland*. (Fysische geografie van Nederland). Assen.
- Boonstra, Y.M., en E.C. Rieffe, 2010, *Vogelwijk fase 2, Gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapport 0922). Den Haag.
- Bulten, E.E.B., 2004, *Definitief Archeologisch Onderzoek Houtrust*. Den Haag.
- Bulten, E.E.B., 2007, *Definitief archeologisch onderzoek bij de Oude Waalsdorperweg 37 & 38 in Den Haag. Bronstijd, ijzertijd en middeleeuwen in het tracé van de Hubertustunnel*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 9). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2001, *Boringen Houtrust*. Intern rapport afdeling Archeologie. Den Haag.
- Rieffe, E.C., L.I. Kooistra, E.E.B. Bulten, en J. van Dijk, 2006, *Archeologisch onderzoek In- en effluentleidingen, Afvalwaterzuivering Haagse Regio*. (Rapport 0619). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2009, *Rioolvervanging Vogelwijk Fase 1, Gemeente Den Haag. Archeologische begeleiding*. (Rapport 0914) Den Haag.
- Stokkel, P.J.A., 2010a, *Fazantplein, Gemeente Den Haag. Een definitief archeologisch onderzoek*. (Rapport 1027). Den Haag.
- Stokkel, P.J.A., 2010b, *Kwartellaan zuid Gemeente Den Haag. Een definitief archeologisch onderzoek*. (Rapport 1043). Den Haag.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.
- Waasdorp, J.A., en F. Romijn-Wijzenbeek, 2001, 's-Gravenhage. Dr. van Welylaan' in: *Holland. Archeologische kroniek 2000*. p. 87.

Historische kaarten

Kruikius kaart van Delfland 1712. Heruitgave 1988, Alphen aan den Rijn.

Verantwoording afbeeldingen

- Afb. 1 Plangebied en situering in Den Haag. (Gemeente Den Haag).
- Afb. 2 Uitsnede uit de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met plangebied en vindplaatsen. (Gemeente Den Haag).
- Afb. 3 Uitsnede uit de kaart van Delfland (Kruikius) uit 1712 met daarop bij benadering het plangebied. (Haags Gemeentearchief).
- Afb. 4 Locatie boorpunten. (Gemeente Den Haag).
- Afb. 5 Aangepaste geologie. (Gemeente Den Haag).

Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling

Archeologische perioden	Jaren v/n Chr.	Laageenheden		
		Duin- en strandzanden	Mariene getijdenafzettingen	
Moderne tijd	2000	A		
	1500			
	1000			
Laat ----- Vol			E	
Middeleeuwen	500			
Vroeg	0			
Romeinse tijd	0			
Laat	500			
IJzertijd	1000			
Midden	1500	B	F/G	
Vroeg	2000			
Laat	2500			
Bronstijd	3000			
Midden	3500			
Vroeg	4000			
	4500	C	J/K	
	5000			
	6000			
Laat	7000			
Mesolithicum	8000			
Vroeg	9500			
	11750			
Laat-Paleolithicum				

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)

Bijlage 2: Boorgegevens

V	Veen mineraalarm	1	geringe hoeveelheid
Vz3	Veen sterk zandig	2	matige hoeveelheid
Zs1	Zand zwak siltig	3	grote hoeveelheid
x	Verstoring		

Boornummer	Bovenkant laag (m NAP)	Onderkant laag (m NAP)	Laag	Hoofdkleur	Bijkleur	Tint	Houtskool	Aardewerk	Humus	IJzeroxide	Opmerkingen
1	3.50	0.60	x								
	0.60	-0.50	Zs1	geel		licht					
2	3.50	2.40	x								
	2.40	1.60	Zs1	geel							
	1.60	1.10	Zs1	grijs	bruin			2			
	1.10	1.05	Zs1	bruin	grijs	donker		3			
	1.05	1.00	V	bruin		donker					
	1.00	0.50	V	bruin							
	0.50	0.00	Zs1	grijs		licht					Schoon; top doorworteld
3	3.60	2.30	x								
	2.30	1.60	Zs1	geel							
	1.60	1.10	Zs1	grijs	bruin			2			
	1.10	0.95	Zs1	grijs				2			Kleiig
	0.95	0.20	V	bruin							Top veen veraard
	0.20	0.00	Zs1	grijs				1			
4	3.70	3.20	x								
	3.20	2.70	Zs1	geel							
	1.90	1.80	Zs1	grijs	bruin	vlekkerig		2			
	1.80	1.65	Zs1	bruin				3			
	1.65	1.30	Zs1	grijs	paars			1			
	1.30	0.90	Zs1	grijs							
5	3.40	2.90	x								
	2.90	2.00	Zs1	geel		licht					
	2.00	1.80	Zs1	grijs	bruin	licht		2			
	1.80	1.30	Zs1	grijs	bruin	licht		1			
	1.30	1.20	Zs1	grijs		donker					
	1.20	0.90	Zs1	grijs		licht					Schoon

